

УДК 94(477)"1914/1918"

А.І. Торопцева

**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
У МЕМУАРАХ ІНОЗЕМНИХ АВТОРІВ (1914-1918 рр.)**

У статті представлений огляд іноземних мемуарів щодо військової історії України періоду Першої світової війни. Автори висвітлювали різнобічні аспекти української історії на тлі військових подій: суспільний, політичний, економічний тощо.

Основною метою статті було проаналізувати загальне ставлення іноземців до української держави, українського народу; розглянути державне самовизначення та становлення України на фоні військових дій. За допомогою методу аналізу були досліджені мемуари російських, німецьких, британських, латиських, польських авторів, виокремлено їхні особливості та основні риси; метод синтезу дозволив систематизувати інформацію та історичні відомості; методом порівняння було розгалужено різнобічні думки щодо ролі та участі України у війні 1914-1918 рр.

Ключові слова: іноземні мемуари, іноземна мемуаристика, Перша світова війна, мемуарні джерела.

Військова історія України періоду Першої світової війни є актуальною та значущою темою. Саме через історію війни висвітлюється самовизначення української нації, становлення української держави, її військовий, економічний та політичний потенціал. Досить детально зазначена тематика окреслюється у мемуаристиці.

Мемуарні джерела є специфічним жанром джерелознавчої галузі. Вони є поєднанням історичного та інформаційно-художнього джерела. Іноземні мемуари, у свою чергу, дозволяють більш широко та поглиблено дослідити поставлене питання. Вони демонструють детальний опис військових подій, суб'єктивні позиції авторів-представників різноманітних країн, різних політичних блоків (щодо періоду Першої світової війни).

Подібна тематика вже вивчалася на теренах України. Дослідженням цієї проблематики займалися такі вчені-історики, як Ю. Каліберда, який у своїй дисертації вивчав історію українських військових формувань 1917-1921 рр. (Українська гетьманська держава, Українська Народна Республіка часів Центральної Ради, Західноукраїнська народна республіка тощо) за військовою мемуаристикою [12]; А. Малик, що розглядав мемуари як джерело до історії української революції (1917-1918 рр.) [13]; В. Пархоменко, що досліджував вітчизняну мемуаристику у якості джерельної бази з історії національно-визвольних змагань 1914-1921 рр. [14]. Однак іноземні мемуари досі не розглядалися детально, ні в контексті військової, ні загальної історії України. Саме дослідження іноземної мемуаристики дозволить скласти загальне уявлення зарубіжних авторів щодо українського питання 1914-1918 рр., виокремити їхнє ставлення безпосередньо до української держави та народу, а також більш детально дослідити окремі військові події періоду Першої світової війни на території сучасної України, що є основними цілями даної статті.

Військова історія Першої світової війни дуже влучно викладена у мемуарах видатного полководця Олексія Олексійовича Брусилова.

О.О. Брусілов висвітлював окремі історичні факти та події, розповідав про перехід Збруча та спалення Гусятина. Згадував автор і про Львів, а також про його значення для росіян під час Першої світової війни: «Считалось,

что Львов укреплен, обладает большим гарнизоном и что он представляет собой сильное препятствие для нашего дальнейшего продвижения» [1, с. 93].

У мемуарах полковника Генерального штаба П.А. Ігнат'єва «Моя миссія в Парижі» знаходимо ще історичну інформацію щодо Львова, Галичини та безпосередньо України. У творі він згадував період зайняття міста Львів армією генерала Брусилова, а також надає опис становища та настроїв міста у зазначений період: «Чем ближе мы подъезжали ко Львову, тем больше глубокое спокойствие галицийских полей сменялось лихорадочной суетой этого тылового города. Гром пушек становился все отчетливей. Столица Галиции, такая мирная и тихая, превратилась в военный лагерь» [2].

Німецький військовий діяч Вільгельм Кейтель, описуючи своє життя та власну військову кар'єру у мемуарах «12 ступенек на ешафот...», присвячує значну увагу тематиці війни. Знаходячись у Галіції у липні 1915 р., німець вже тоді був цілком упевнений у перемозі німецької сторони над російською: «Где будет одержана победа – не суть важно. Главное – что мы уже в обозримом будущем добьемся решающего превосходства над русскими. У нас есть все для этого...» [4, с. 34].

У майбутній перемозі над Російською імперією військовий діяч вбачав головну мету ведення війни; він ні на мить не сумнівався у силах та ресурсах німецької армії.

Спомини німецького старшини-радиста лінійного крейсера «Гебен» Георга Коппа являють собою також, перш за все, джерело військової історії, що є закономірним через життєвий шлях автора та, як слідство, через специфіку мемуарів. Г. Копп висвітлює історію морських боїв Першої світової війни, зокрема військових дій на Чорному морі. У творі розповідається про німецько-турецьку атаку крейсерів «Гебен» і «Бреслау» головної бази Чорноморського флоту – міста Севастополь. Ця історична подія стала значущою для подальшої війни, адже атака призвела до вступу у неї Туреччини на боці Четвертого союзу.

Німецький автор у мемуарах із захопленням описував Севастополь, говорив про нього наступне: «Севастополь сильнейшая морская крепость России, к тому же одна из сильнейших в мире! Нечто угрожающее, таинственное излучает это имя, словно что-то непобедимое скрывается за ним» [5, с. 32].

Г. Копп упродовж розповіді демонстрував жорстокий характер бою, говорячи, що Севастополь подібен до пекла, яке відкрило свої пащі: «Адский шум сотрясает воздух. На суше бушует смертоносный огонь, русские бешено отстреливаются. Разверзлись сотни огненных жерл – Севастополь подобен аду, который открыл свои пламенеющие пасти» [5, с. 33].

Окреслюючи військово-політичні процеси 1917 р., латиський автор Р. Баузе, у свою чергу, згадував про два осередки боротьби проти Радянської влади – на Дону та Україні, на подолання яких були спрямовані усі радянські сили [6, с. 49].

Спомини мистецтвознавця – поляка Богдана Януша – є безперечно змістовними та значущими для дослідження історії України 1914-1918 рр. Цікавою є безпосередньо особистість історика та археолога. Б. Януш мав українське походження, народився на Львівщині, тим не менш, він також мав приналежність до народу польського; публікував свої праці польською мовою під прізвищем Януш та українською мовою – під псевдонімом Карпович. З одного боку, він був дослідником української історії, з іншого боку – діячем польської культури. У роботі розглянутий його мемуарний твір «293 дні російської влади у Львові», виданий польською мовою у 1915 р. Твір є емоційно насиченим, у ньому передані переживання жителів Львова під час військових подій, усі реалії воєнної дійсності та їх відображення у житті людей. Упродовж викладення Б. Януш не тільки висвітлює власні спомини та погляди, а й ілюструє свою розповідь витримками з офіційних документів та нормативно-правових актів, що безперечно є цінним для історичного дослідження.

Значну увагу дослідник приділив атмосфері у Львові під час російської інвазії, він описав хвилювання львівських жителів напередодні зайняття росіянами міста, зокрема безпосередньо його становище, порядки та засоби урядового врегулювання ситуації. Автор наголошував на жорсткості засобів урегулювання, що було слідством підвищеного рівня небезпеки для життя громадян. Б. Януш згадував численні накази управління поліції, в яких встановлювався комендантський час для львів'ян, а громадянам без посвідчення особи не дозволялося з'являтися на вулицях міста після 10 вечора; за порушення вказаних правил встановлювалися санкції, серед яких – штрафи та обмеження особистої волі [10, с. 3].

Автор описав місто восени 1914 р., говорив про те, як львів'яни, чуючи новини щодо російського вторгнення, реагували на ситуацію не покидаючи своїх домівок. Місто було поринене у паніку. Він зазначав, що важко було описати відчай, депресію та особисті страждання пригнічених жителів. Б. Януш емоційно описав день, коли стало офіційно відомо про вхід російської армії до міста. Автор розповів про те, як зі сльозами на очах читали львів'яни коротку прокламацію, що підтверджувала реалії дійсності. У ній говорилося про вступ російської армії до Львова та було присутнє попередження щодо правил поведінки під час зайняття міста росіянами: «Будь-яка нерозважлива витівка одного божевільного може спровокувати лихо» [10, с. 15-16].

Автор з болем висвітлював дійсність, на яку був приречений Львів у ті дні. Він описував різноманітні злочини, пограбування, убивства, що скоювалися в місті; зазначає, що міська атмосфера була просто могильною. Більшість населення, за його словами, просто замикалася у своїх домівках, перебуваючи у нескінченному відчаї та паніці.

Морис Палеолог, характеризуючи воєнно-політичні процеси у Російській імперії, згадував становище на «галіційських територіях». Дипломат наводить звернення Великого Князя Миколи Миколайовича: «Вам, – народы Австрии и Венгрии Россия приносит свободу и исполнение ваших национальных мечтаний. Россия желает, чтобы впредь каждый народ мог развиваться, сохраняя свои драгоценные дары: язык и религию» [8].

Тим не менш, дипломат описував процес поширення російського націоналізму у Галичині. Він зачіпав також релігійну проблематику у регіоні на той період. Автор зазначив, що з п'яти мільйонів населення Галичини три мільйони сімсот тисяч належать до Уніатської церкви, у той час, як російська влада заперечувала усі відгалуження від трьох основних, за думкою російського генерал-губернатора В.А. Бобринського, що стояв на чолі адміністрації влад у Галичині, релігій: православної, католицької та іудейської. Уніатів же російський діяч назвав «изменниками православия, ренегатами и еретиками, которых силой следует вернуть на истинный путь» [8, с. 96].

М. Палеолог висвітлює наслідки подібних ідеологічних переконань: численні переслідування, арешт уніатського митрополита А. Шептицького, вигнання уніатських монахів, конфіскація майна уніатських церков, відправлення дітей «русинів» до Києва та Харкова для їхнього виховання у православній вірі та ін. До того ж, він додав політичні заходи впливу, а саме «закритие всех русинских газет, университета, увольнение галицийских чиновников и замена их русскими» [8, с. 96].

Польський правознавець та політичний діяч Ян Хупка висвітлює своє історичне бачення у власних споминах «З часів великої війни», що були опубліковані у 1936 р. Твір характеризується своєю змістовністю та наявністю описів багатьох історичних фактів; присутнє неодноразове згадування Львова, Східної Галичини. Цікавим є опис військових подій, що дозволяє віднести мемуари до джерел військової історії Першої світової війни. Значущим є ретельний та детальний авторський аналіз фактів та подій, описаних у творі. Інформація подана у докладному вигляді з точним указанням місця та дати подій, що додає джерелу точності та достовірності та полегшує сприйняття

матеріалу. Загалом Я. Хупка згадував міста Краків, Варшаву, Львів, Відень та ін. [9].

Автор також був свідком російської окупації Львова, що він неодноразово згадував упродовж розповіді. Наголошував на сумі та побоюваннях львівського населення, з якими вони дивилися на те, що відбувалося, у той час, як росіяни вже розподіляли свої владні повноваження в межах міста.

Автор описує характер війни як жорстокий та безкомпромісний. Його розповідь насичена елементами детального огляду подій військової історії.

Британський дипломат та письменник Брюс Локхарт висвітлив історію Росії та України у власному мемуарному творі «Мемуари британського агента». Постать зазначеного автора є цікавою через його професійну діяльність. З 1912 по 1917 рр. Б. Локхарт перебував на посаді віце-консула та генерального консула Великобританії у Росії. А у 1918 р. він був назначений головою спеціальної британської місії у Радянській Росії. Безпосередня участь автора споминів у політичних подіях періоду 1914-1918 рр. характеризує їхню усебічність та розгорнутість. Б. Локхарт приділяє увагу саме дипломатичному аспекту історії Росії, зокрема революції 1917 р., очевидцем якої він був, подіям Першої світової війни та участі в ній як російської держави, так і інших європейських країн, а також ролі України у війні. У творі також висвітлені українсько-російські стосунки на період 1914-1918 рр.

Яскраво описував Б. Локхарт становище російської держави на тлі світової війни. Упродовж розповіді він детально описав хід військових подій та їхній вплив на політичну ситуацію у Росії. Як приклад можна навести його висловлювання щодо погіршення ситуації на російському фронті: «Після цього, однак, настала нова криза. Справи Російському фронті стали ще гірші, ніж були. Відступ у Галичині та в Карпатах не подіяло на Москву так, як очікувалося, через зріст кількості поранених...» [11].

Британський дипломат Б. Локхарт у споминах розповідав про умови укладання Брест-Літовського мирного договору, а також побіжно згадав роль українців у цій історичній події. Стосовно останнього питання автор наголошував на прихильності українців до німців та назвав це відступництвом: «Він також надав мені останні новини щодо Російсько-Німецьких мирних переговорів у Брест-Літовську. На мою думку, вони були підбадьорливими. Спочатку німці хотіли укласти мир як можна швидше, але зараз, підбадьорені відступництвом українців, що змінили віру на їх користь, вони намагалися принудити більшовиків на найбільш неможливі для них умови» [11, с. 128].

Говорячи про україно-німецькі стосунки, Б. Локхарт наголошував на антибільшовицькій стратегічній політиці Німеччини та пов'язував її з українськими політичними вподобаннями, підкреслював лояльне ставлення українців до німецької сторони: «Німеччина була тепер центром антибільшовицької ліги. Її підтримували буржуазні прошарки у Фінляндії, Румунії, а також Україна» [11, с. 134].

Взагалі, у мемуарах Б. Локхарта неодноразово підкреслюються антибільшовицькі настрої української держави, що на той час сприймалося за зрадництво інтересів Росії, а у майбутньому – Росії Радянської. Автор розповідав про свою зустріч із Л. Троцьким, що різко висловлював свою точку зору з приводу не тільки діяльності на міжнародній арені Британії та Франції, а й участі українців у військово-політичних подіях Першої світової війни: «У той час, як ви намагалися пускати пил мені в очі, ваші співвітчизники та французи плели інтриги проти нас з українцями, що вже продали себе німцям» [11, с. 138].

Україна в очах російського керівництва виглядала як зрадниця та противниця російській більшовицькій політиці.

Загалом, сам автор, відокремлюючи український регіон від російської держави, неодноразово вказував на українську прихильність до німців. Тим не менш, Україну він розглядав як окреме утворення з власними політични-

ми інтересами та налаштуваннями. У мемуарному творі Б. Локхарт детально висвітлював протистояння українців та більшовицької влади та їхню роль у політичній історії Європи, а також безпосередньо в історії Росії.

Спогади німецького воєначальника Вінценца Мюллера «Я нашел подлинную родину. Записки немецкого генерала» є джерелом історичної інформації щодо подій здебільшого Другої світової війни, однак, автор також приділив увагу періоду Першої світової війни, висвітлив свої думки щодо військово-політичних подій цього періоду, проаналізував участь у подіях країн-учасників війни, зокрема російської держави. В. Мюллер у мемуарах згадував також Україну. Головними питаннями, що стосувалися української держави на той момент, за його думкою, було питання німецької інвазії в українські землі, питання їх економічного потенціалу та значення України у рішенні геополітичних спорів.

Німецький військовий надав джерельну інформацію щодо підписання Брест-Літовського договору та охарактеризував основні вигоди німецької сторони після його укладання: «В начале марта 1918 года в Брест-Литовске был заключен мир с Россией, которая оказалась вынужденной подчиниться германскому диктату. Этим диктатом от России в пользу Германии отрезались обширные территории» [7, с. 56].

Автор наголошував також на договорі з Україною, яка протистояла більшовицькому уряду; цей нормативно-правовий акт дозволив би Німеччині досягти дві мети, за словами автора: перша – нанести удар більшовицькій владі, друга – забезпечити себе економічно: «Новое, большевистское правительство в России обратилось к германскому правительству с предложением начать мирные переговоры, которые и велись теперь в Брест-Литовске. С представителями богатой зерном и ископаемыми Украины, враждовавшей с большевиками, уже был заключен весьма важный для немецкого командования договор с целью, как писали газеты, подавить большевизм и получить оттуда хлеб и сырье» [7, с. 55].

В. Мюллер досить високо оцінював економічний потенціал українських земель, наголошуючи на її широких економічних ресурсах. Він також висвітлив характер німецького вторгнення до України, розповів про його керівників: «Поэтому уже в марте началось наступление немецких войск на Украину. Операции развивались вдоль железных дорог, и продвижение вглубь Украины было очень быстрым. Руководил этой акцией сначала генерал-фельдмаршал фон Эйхгорн, а затем его начальник штаба генерал-лейтенант Тренер» [7, с. 56].

Аналізуючи причини погіршення перспектив німецької армії на перемогу у Першій світовій війні, автор вказав на економічні проблеми у Німеччині, такі, як нестача робочої сили у промисловості та сільському господарстві, що були доволі значущими для держави у цілому. В. Мюллер згадує також, що вирішити вказані питання не допомогли й українські ресурси, на які Німеччина покладала надії. З цього приводу він говорив наступне: «Однако улучшения военного положения Германии в начале 1918 года в связи с предполагавшимся высвобождением войск на Востоке так и не произошло. Там были скованы крупные силы, главным образом солдаты ландвера. Хотя большей частью они не были пригодны для использования в боях на Западе, все же их можно было бы в широких масштабах привлечь к строительству укреплений или уволить из армии, поскольку недостаток рабочей силы в промышленности и тем более в сельском хозяйстве вызывал серьезную тревогу. Не оправдались и надежды на крупные поставки из Украины зерна и стратегического сырья» [7, с. 56].

Загалом, німецький автор надав досить позитивну оцінку українським землям, які на той момент були важливим економічним джерелом для його країни.

Перебування французьких військ на Україні описував у своїх мемуарах «Французы в Одессе» суспільний діяч, публіцист Володимир Абрамович Кан-

торович, який після революції 1917 р. був причетним до боротьби з антисемитськими виступами, що також позначилося на його мемуарних творах.

У спогадах він показав ставлення одеського населення до німців, що вважалися ворогами, та до французів, які виявилися «переможцями»: «Победителями оказались французы, и город ждал появления представителей могущественной республики» [3, с. 4].

Розповідаючи про характер влади французького консула Енно, він також надав відомості про діяльність на Україні Директорії, її основні політичні цілі та таємні взаємовідносини з французьким консулом. Автор вказував на лояльне ставлення Директорії до Антанти, а також на їх бажання закріпити незалежність України, одночасно французи визнавали директорію легітимним урядом: «На Украине к концу 1918 года уже царила так называемая директория (правительство, образовавшееся на обломках гетманщины). Свергнув гетмана, директория импонировала тем самым Антанте, которая не без основания в гетмане видела фокус германского влияния на Украине. Правительство директории не прочь было вести с кем угодно переговоры, лишь бы добиться закрепления своей власти и независимости Украины. Поддержка директории французами имела и для последних определенный смысл, поскольку директория была реальной властью» [3, с. 5].

Говорячи про характер політики Енно в Одесі, згідно зі спогадами В.А. Канторовича можна виділити наступні напрямки: встановлення монопольної влади консула, який хоча і неофіційно, але втручався у внутрішню політику; введення спеціально-французької цензури; поширення французького впливу на законодавчу ініціативу, що виражалося в тому, що кожен закон, кожна норма чи правова гарантія вводилися лише за розсудом консула.

Достатньо яскраво забарвленим є опис тимчасового переходу влади в Одесі до української влади, які, за В.А. Канторовичем, мали достатньо підстав вважати себе у праві захопити владу ім'ям української директорії [3, с. 200]. Автор зазначає, що місто було поділено на дві зони: французьку та українську: «Город тем временем был разбит на две зоны: французская и украинская. Деление это носило совершенно анекдотический характер. Проволокой была обведена аристократическая часть города и проходы к морю. В пределах этой зоны действовал авторитет Антанты, за проволокой начиналось господство украинской державы. Население, переступая через заветную проволоку, попадало за границу» [3, с. 7].

Треба зауважити, що В.А. Канторович досить скептично описував цей епізод, простежується досить саркастичне його ставлення до французів: «Вся эта история носила чисто-мексиканский характер. Участие в ней французов достаточно неопределенно. Энно действовал в одном стиле, командный и офицерский состав французских экипажей – в другом. Кто-то провоцировал украинцев, кто-то подогревал добровольцев» [3, с. 7].

У цілому мемуарний твір В.А. Канторовича є своєрідним відтворенням політичного та соціального становища Одеси під час французької інтервенції, який відрізняється детальністю опису, присутністю власного авторського аналізу та емоційною забарвленістю.

Таким чином, іноземна мемуаристика являє собою невичерпний масив історичної інформації, що надає нам відомості щодо військової історії України 1914-1918 рр. Автори зачіпали різноманітну тематику: внутрішнє суспільно-політичне становище української держави та окремих українських міст, зміни, що там відбулися внаслідок військових дій, як політичні, так і соціально-психологічні; значення та вплив подій в Україні на розвиток стану регіональної безпеки в Європі тощо. Загалом, іноземні автори надавали Україні вагомому значення на тлі політичних процесів, зазначали про її роль у військовому протистоянні 1914-1918 рр. та вплив на участь у Першій світовій війні Росії.

Література

1. **Брусиллов А.А.** Воспоминания / А.А. Брусиллов. – М. : Воениздат, 1963. – 285 с.
2. **Игнатьев П.А.** Моя миссия в Париже / П.А. Игнатьев. – М. : Гея итэрум, 1999. – 336 с., тираж 10.000 экз. («Рассекреченные жизни») // http://militera.lib.ru/memo/russian/ignatyev_pa/index.html.
3. **Канторович В.А.** Французы в Одессе / В.А. Канторович. – Петроград : Былое, 1922. – 27 с.
4. **Кейтель В.** 12 ступенек на эшафот... / В. Кейтель. – Ростов н/Д : изд-во «Феникс», 2000. – 416 с. isbn 5-222-01198-4. // Перевод с немецкого Н. Лаврова, отдельные фрагменты – Г. Шаболдиной.
5. **Копп Г.** На линейном крейсере «Гебен» / Г. Копп. – СПб. : Корабли и сражения, 2002. – 104 с. = Kopp, G. Two Lone Ships «Goeben» & «Breslau». – London : Hutchinson, 1931. – 288pp. = Kopp, Georg. Das Teufelsschiff und seine kleine Schwester, Erlebnisse des «Goeben». – Leipzig: V. Hase & Koehler, 1930. – 317 S.
6. **Латышские** стрелки в борьбе за советскую власть в 1917 – 1920-х гг. Воспоминания и документы / Сост. Я.П. Крастынь, А.И. Спреслис. – Рига : Издательство Академии наук Латвийской ССР, 1962. – 527 с.
7. **Мюллер В.** Я нашел подлинную родину. Записки немецкого генерала / В. Мюллер. – М. : «Прогресс», 1974. – Тираж 100000 экз. = Generalleutnant A.D. Vinzenz Müller. Ich fand das wahre Vaterland / Herausgegeben von Klaus Mammach – Berlin: Deutscher Militärverlag, 1963.
8. **Палеолог М.** Царская Россия во время мировой войны / М. Палеолог: Пер. с фр. – 2-е изд. – М. : Междунар. отношения, 1991. – 240 с. – (Россия в мемуарах дипломатов). Тираж 100 000 экз. ISBN 5-7133-0378-0 // Текст печатается по: Палеолог Морис. Царская Россия во время мировой войны: Пер. с фр. – Москва; Петроград, 1923.
9. **Нурка Jan.** Z czasow wielkiej wojny / Dr. Jan Nurka. – Niwiska, 1936. – 464 s.
10. **Janusz Bohdan.** 293 dni rza-dów rosyjskich we Lwowie (3.IX.1914 – 22.VI.1915) / Bohdan Janusz. – Lwów : Ksie-garnia Polska [u.a.], 1915. – 262 s.
11. **Lockhart Bruce.** Memoirs of a British Agent / Bruce Lockhart. – London.: Putnam, 1934. – 213 p.
12. **Каліберда Ю.Ю.** Військова мемуаристика як джерело вивчення історії українських військових формувань 1917 – 1921 рр. : Дис... канд. іст. наук: 20.02.22 / Каліберда Ю.Ю.; Національна академія оборони України. – К., 2003. – 183арк.
13. **Малик А.О.** Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) [Текст] : Дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Малик Андрій Орестович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 1999. – 199 л.
14. **Пархоменко В.А.** Вітчизняна мемуаристика як джерело з історії національно-визвольних змагань 1914-1921 рр. [Текст] : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 / Пархоменко Владислав Анатолійович; НАН України, Ін-т історії України. – Київ, 2014. – 36 с.

Literatura

1. **Brusylov A.A.** Vospomynaniya / A.A. Brusylov. – M. : Voenyzzdat, 1963. – 285 s.
2. **Yhnat'ev P.A.** Moya myssyya v Paryzhe / P.A. Yhnat'ev. – M. : Heya ytэрum, 1999. – 336 s., tyrazh 10.000 экz. ("Rassekrechennyye zhyzny") (rezhym dostupa: http://militera.lib.ru/memo/russian/ignatyev_pa/index.html).
3. **Kantorovych V.A.** Frantsuzy v Odesse / V.A. Kantorovych. – Petrohrad : Byloe, 1922. – 27 s.
4. **Keytel' V.** 12 stupenek na эshafot... / V. Keytel'. – Rostov n/D : yzd-vo «Fenyks», 2000. – 416 s. isbn 5-222-01198-4. / Perevod s nemetskoho N. Lavrova, ot del'nyye frahmenty – H. Shaboldynoy.
5. **Копп Н.** Na lyneynom kreysere «Heben» / H. Kopp. – SPb.: Korably y srazhenyya, 2002. – 104 s. = Kopp, G. Two Lone Ships «Goeben» & «Breslau». – London: Hutchinson, 1931. – 288pp. = Kopp, Georg. Das Teufelsschiff und seine kleine Schwester, Erlebnisse des «Goeben». – Leipzig : V. Hase & Koehler, 1930. – 317 S.
6. **Latishskye** strelky v bor'be za sovet'skuyu vlast' v 1917 – 1920-kh hh. Vospomynaniya u dokumenty / Sost. Ya.P. Krastyнь, A.Y. Spreslys. – Ryha : Yzdatel'stvo Akademyy nauk Latvyysskoy SSR, 1962. – 527 s.
7. **Myuller V.** Ya nashel podlynnuyu rodynu. Zapysky nemetskoho henerala / V. Myuller. – M. : «Prohress», 1974. – Tyrazh 100 000 экz. Generalleutnant A.D. Vinzenz

Müller. Ich fand das wahre Vaterland / Herausgegeben von Klaus Mammach – Berlin: Deutscher Militärverlag. 1963.

8. Paleoloh M. Tsarskaya Rossyya vo vremya myrovoy voyny / M. Paleoloh: Per. s fr. – 2-e yzd. – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1991. – 240 s. – (Rossyya v memuarakh diplomatov). Tyrazh 100 000 ekz. ISBN 5-7133-0378-0 / Tekst pechataet'sya po: Paleoloh Morys. Tsarskaya Rossyya vo vremya myrovoy voyny: Per. s fr. – Moskva; Petrohrad, 1923.

9. Hupka Jan. Z czasow wielkiej woyny / Dr. Jan Hupka. – Niwiska, 1936. – 464 s.

10. Janusz Bohdan. 293 dni rza – dów rosyjskich we Lwowie (3.IX.1914 – 22.VI.1915) / Bohdan Janusz. – Lwów : Ksie-garnia Polska [u.a.], 1915. – 262 s.

11. Lockhart Bruce. Memoirs of a British Agent / Bruce Lockhart. – London : Putnam, 1934. – 213 p.

12. Kaliberda Yu.Yu. Viys'kova memuarystyka yak dzherelo vyvchennya istoriyi ukraiyins'kykh viys'kovykh formuvan' 1917 – 1921 rr. : Dys... kand. ist. nauk: 20.02.22 / Natsional'na akademiya oborony Ukrainy. – K., 2003. – 183ark.

13. Malyk A.O. Memuary yak dzherelo do istoriyi ukraiyins'koyi revolyutsiyi (berezen' 1917 – kviten' 1918 rr.) [Tekst] : Dys... kand. ist. nauk: 07.00.06 / Malyk Andriy Orestovych ; L'vivs'ky natsional'nyy un-t im. Ivana Franka. – L., 1999. – 199l.

14. Parkhomenko V.A. Vitchyznyana memuarystyka yak dzherelo z istoriyi natsional'no-vyzvol'nykh zmahan' 1914 – 1921 rr. [Tekst] : avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.06 / Parkhomenko Vladyslav Anatoliyovych ; NAN Ukrainy, In-t istoriyi Ukrainy. – Kyiv, 2014. – 36 s.

Toroptseva A.I. Военно-политическая история Украины в мемуарах иностранных авторов (1914-1918 гг.)

В статье представлен обзор иностранных мемуаров по военной истории Украины периода Первой мировой войны. Авторы освещали разносторонние аспекты украинской истории на фоне военных событий: общественный, политический, экономический и т.д.

Основной целью статьи было проанализировать общее отношение иностранцев к украинскому государству; рассмотреть государственное самоопределение и становление Украины на фоне военных событий. С помощью метода анализа были исследованы мемуары российских, немецких, британских, латвийских, польских авторов, выделены их особенности и основные черты; метод синтеза позволил систематизировать информацию и исторические сведения; методом сравнения были разделены различные мнения о роли и участии Украины в войне 1914-1918 гг.

Ключевые слова: иностранные мемуары, иностранная мемуаристика, Первая мировая война, мемуарные источники.

Toroptseva A.I. Military and political history of Ukraine in the memoirs of the foreign authors (1914-1918)

The overview of the foreign memoirs concerning the military history of Ukraine of the First World War period has been presented in the article. The authors have given coverage of many-sided aspects of the Ukrainian history against the background of the military events: social, political, economical and etc. The main purpose of the article was to analyze the general opinion of the foreigners about the Ukrainian state; to examine the state self-determination and formation of Ukraine against the military background. Memoirs of Russian, German, British, Lettish and Polish authors have been examined by the use of analyzing method, their particularities and main features have been sort out; method of synthesis allowed to systematize the information and historical knowledge; the different opinions about the role and participation of Ukraine in the war 1914-1918 have been distinguished by the comparative approach.

Key words: foreign memoirs, foreign memoir science, World War I, memoir sources.